

NÉMETH LÁSZLÓ SZEGEDEN

Nem számítva *Az Írás ördöge* kései ősbemutatóját, Németh László tudtommal egyetlen szegedi közszereplése 1942. március 14-i egyetemi előadása volt. Az író a nemzeti ünnep szónokául a Szegedi Egyetemi Ifjúság (SZEI) nevében a diákszervezet alelnöke, Kristó Nagy István gyógyszerészhallgató hívta meg március 6-án kelt levelében.¹ Azért ő, mert Némethhez ekkor már közeli kapcsolat fűzte: 1940-ben ő volt az *Égető Eszterben* is megörökített nevezetes vásárhelyi irodalmi est spiritus rectora, s 1941 augusztusában, kéthetes alföldi körútján őt kérte fel az író, hogy Szegeden, Tápén és Hódmezővásárhelyen kalauzolja, — így személye, közvetítő szerepe, közbenjárása garanciát jelenthetett a felkérés elfogadására.² Németh László előtt kívánatosnak tűnt a leutazás az ismerős levélíró keltette jó emlékek mellett az „eklézsiajárás” ekkoriban fellobbant szenvedélye okán is. Bizonyára elküldték neki a Szabolcsi Gábor szerkesztette *Szegedi Híd* decemberi számát, amelyben Ráczy György róla szóló lelkes tanulmányát olvashatta. Felfigyelt a szegedi egyetemista színjátszók vállalkozására is. Nem vett ugyan részt a *Hamlet* 1941. április 1-jei bemutatóján, de a Szentgyörgyi Albert bevezette ismertető füzet alapján a *Híd* hasábjain színháztörténeti jelentőségű eseményként méltatta az előadást.³ „Lesznek talán olyanok is, akik szívesebben írnak egy ilyen kis dilettáns körnek, amely műveiket egyetlenegyszer, de ige-hirdetői lelkesedéssel viszi színre, mint a vak közönség, a lestrapált színészek daráló malmának” — zárta gondolatmenetét. Frissen elkészült drámáját, a *Bethlen Katát* nekik adta, s ha nem következik el az öngyilkosság tragikus fordulata, tán előadására is sor került volna.⁴

Németh László szegedi előadását a helyi sajtó pályájának ismertetésével harangozza be. A *Szegedi Napló* például tárgyi hibákkal teli méltatásában „korunk Gyulai Páljaként” jellemzi, a *Szegedi Új Nemzedék* pedig műveit és darabjai színházi bemutatóit veszi számba.⁵ A Szegedre érkező író előbb a Kiss Sándor vezette Magyarágismereti Munkaközösség összejövetelére hivatalos. „A szegedi est előtt egy kis interpellációs délutánra hívtak meg a haladóbb egyetemiek körébe. Ott néhány értelme-
sebb fiú olyan ügyes vallatóra fogott, hogy este már szégyenkezve olvastam föl a magammal hozott két tanulmányt” — emlékezik rá önéletírásában.⁶ Magára az ünnep

¹ A levél Kristó Nagy István (Budapest) tulajdonában.

² Németh László levele Kristó Nagy Istvánnak 1941. aug. 4-én.

³ Vö. Műkedvelők és színészek (Beszámoló egy könyvről s egy darabról). *Híd*, 1941. máj. 6. In: *Két nemzedék*, 580—582.

⁴ A darab átengedéséről: Németh László és Balla Péter Szegeden. *Szegedi Napló*, 1942. márc. 14. A tragikus esemény: Horváth István és Tóth Kata öngyilkossága.

⁵ A *Szegedi Napló* tárgyi hibái: Némethnek nem a Kelet Népeben jelentek meg első írásai, drámájának nem „Cseresznye”, hanem „Cseresnyés” a címe. A beharangozó cikkek: *Irodalmi est*. *Szegedi Napló*, 1942. márc. 10.; Németh László Szegeden. *Tiszántúl*, 1942. márc. 12.; *Nemzetőr*, 1942. márc. 13.; *Szegedi Új Nemzedék*, 1942. márc. 14.

ségre a fővárosi sorozattól kölcsönzött *Él az örök magyar szellem* címmel az egyetem nagy előadótermében került sor, s részt vett rajta Kogutovicz Károly rektor és Szentgyörgyi Albert prorektor is. A műsort a helyi lapok beszámolóí alapján rekonstruáljuk.⁷ A „kimagasló sikerű és rendkívül színvonalas” rendezvényt Kiss Sándor Apponyi-kollégista hallgató vezette be *Az ifjúság márciusa* címmel. Ezután az egyetemi énekkar Kertész Lajos karnagy vezetésével Bárdos felvidéki népdalfeldolgozásából adott elő, majd *A magyar szellem három csodája* címmel Németh László olvasta föl esszéjét. (Szövege elveszett, gondolatmenete feltehetően a II. József németesítő politikájának reakciójaképp kibontakozó szellemi ellenállást vonta párhuzamba Adyék föllépésével és a népi írói mozgalom kibontakozásával.) Utána egyetemisták következtek: Cseney Magda Illyés versét (*Márciusra*), Stachó Lajos Ady költeményét (*A tűz márciusa*) szavalta el, Zempléni Fodor József pedig Petőfi leveleiből mutatott be szemelvényeket. Balla Péter saját szerzeményű hegedűszáma után megint Németh lépett a pódiumra *Az értelmiség önérzete* című előadásával.⁸ A műsor az énekkar toborzójával fejeződött be. Az írónak ajánlott vers: Zempléni Fodor József: *Beszélni kell — az Égető Eszter* közlésével ellentétben — nem hangzott el, csak az élmény utóregzéseként jelent meg a *Hajnalodik* nyári számában.⁹

A részletező leírás után okkal vetődik föl a kérdés: abban az országjárásban, amely Móríc „behívója” után mintegy ötven előadásban öltött testet, Németh László szegedi útjának van-e megkülönböztető sajátossága, külön jelentősége? Úgy vélem, igen. Azon átmenetet tükrözi az írói gondolkodásban, amikor — a német expanzió veszélyhelyzetében — a nemzeti önvédelem programján átdereng a szükséges és gyökeres társadalmi megújulás igénye. Az értékőrzés, az önmentő szigetek szervezésének szándéka, azaz a „szellemi honvédelem” most is jellegadó gesztus. Németh később pozitív szegedi benyomásai közül az ifjúság antifasiszta érzületét emeli ki: „A diákszövetségben mindjárt a háború kezdetén két ‚frakció’ támadt. A nagyobb rész megmámorosodott a német győzelmektől, s nézte, honnét támad a vezér, aki a magyarokból is kihoz valami ilyet; a másik rész — az író olvasói — viszont a volksbundisták terveivel ijesztgették egymást ... Szegeden ez a szárny rendkívül erős volt” — találjuk az *Égető Eszter* szövegében. De felolvasásának tüzetesebb elemzése arról is meggyőzhet, hogy voltaképp első rendszeres kifejtése az „értelmiségi társadalom” eszméjének, a benne megfogalmazódó jövőképnek. E nemben megelőzi a Parasztszövetségben 1942. augusztus 21-én tartott előadást, amelynek szövege *Akik tanultságból élnek* címmel a Bartha Miklós Társaság antológiájában jelent meg, valamint a *Népi író értelmiségzociológiai eszmeifuttatását*.¹⁰

Az értelmiségi ideológia Németh László számára gondolkodásban és életmódban egyaránt a középosztályi életforma megtagadását jelenti. „Az ifjúságot arra tanítottuk, hogy értelmiség legyen s ne középosztály. Mi a kettő közt a különbség? A középosztály fölött van egy felső és alatta egy alsó osztály; az értelmiségi ember azt tudja, hogy

⁷ Homályból homályba, 1: 600. Az író emlékezete pontatlan, mert „Március tizenöt” címmel a Híd 1942. márc. 17-i számában közzétett írását nem Szegeden, hanem a Magyar Nemzeti Diákszövetség budapesti ünnepélyén, a Vigadóban olvasta föl.

⁸ A helyi lapok beszámolóí: Németh László az egyetemi ifjúság márciusi estjén. Délmagyarország, 1942. márc. 15.; Az egyetemi ifjúság márciusi estje. Szegedi Napló, 1942. márc. 15.

⁹ Megj. a Magyar Út 1942. márc. 26-i számában, kötetben pedig: Kisebbségben, 4: 234–238. A folyóiratközléshez csatolt szerkesztői jegyzet: „Németh László a szegedi egyetemi ifjúság meghívására az alábbi előadást tartotta.”

¹⁰ Hajnalodik, 1942. júl. 195.

¹¹ A felolvasás eredeti címe: „Üzen az értelmiség”. A végleges cím a Társaság kiadványában: Népi magyarság. Bp. 1943. 2: 49. Megj. Kiadatlan tanulmányok, 1: 646. A Népi író előbb a Magyar Csillag 1943. 1. számában, kötetben: Két nemzedék, 681.

van munkásság, parasztság s ők hárman a nemzet. A középosztályi embernek hivatala és fixuma van: az értelmiségnek munkája és hivatása. A középosztályinak az, hogy vannak nála nyomorultabbak: tekintély, büszkeség; az értelmiségnek: lelkiismeret-furdalás és felelősség” — fejtegeti. Az értelmiségi lét Németh szemében mint osztálykategória, középosztályi deklasszáció, népi szolidaritás és szövetségi politika. „Vannak már sok százan, akik középosztályi helyükön is értelmiségiek iparkodnak lenni, s igaz szolidaritással keresik a másik két osztály kezét” — jelenti ki nem titkolt örömmel. Az értelmiségi lét továbbá mint erkölcs: minden foglalkozási ágban, a munkás- és parasztosztályon belül is megteremthető, a minőség elvéhez való ragaszkodás. „Mi mögöttünk az emberiség nagy tapasztalatai, az örök ideálok vannak, azoknak tartozunk hűséggel” — szövegi le. Az értelmiségi magatartás tehát kettős kötöttség, osztályban is osztálytalan létezés. Egyikből se engedhet az árulás kockázata nélkül. „A minőség nem azt jelenti, hogy ellenségei vagyunk a mennyiségnek: hanem hogy mi, értelmiségiek két lelkiismeretű emberek vagyunk” — summázza álláspontját. Egyik lelkiismerete a nép igazsága, amely büntudatában szenved, ha nyomor van a földön, s felelősségérzetében könnyebbedik meg, ha miatta igazság tétetik. Másik lelkiismerete a „legégetőbb teendőket is mindig valami örökkel, a legjobbal, a legideálisabbal” akarja összekötni. E pozícióból ítéli hiábavalónak a „népi író” megtisztelő medáliáját, s polemizál Nagy Istvánnal, Veres Péterrel, akik a „harmadikutas” írótlól a „második” oldalhoz való feltétlen csatlakozást követelik. „Mi a ti győzelmeidet is úgy kívánjuk, hogy az tartós legyen, az emberiség eszményeivel megszentelt ... nekünk egy új országot kell építenünk, mért ne csináljuk (szellemben és gazdaságban) a kert-ideál szerint” — kérdezi. Hisz Kert-Magyarország terve se értelmezhető már pusztán politikai elméletként, hanem elvontabban, az értelmiségi gondolkodás és erkölcs metaforájaként. Mechanizálódó világunkban az elidegenedés gyógszere gyanánt és a humánusabb lét megvalósíthatóságának esélyeként. Az „értelmiségi társadalom” eszméje erkölcsi utópiával helyettesítené (és bírálná) az osztályszemléletű szocializmust? A gazdasági-történelmi szükségszerűség és az emberformáló morál nem antagonizmus benne, hanem termékeny kölcsönhatás, a kétféle forradalom egymásra utaltsága.¹¹ Németh szegedi előadása olyasféle szövetségkereső vallomás, mint amilyen néhány héttel előtte a *Találkozó a tejsarnokban* volt.¹²

Életrajzi tény, filológiai adat mindaddig „néma” esemény marad, amíg ki nem derül, miképp illeszkedik be az életmű szervességébe. Vajon a szegedi út élménye nyomtalanul múlt el Németh László pályáján, avagy volt olyan hozadéka, amely az írói teljesítménybe is beépülhetett? Kétségtelen, hogy Szeged egyetlen regényéhez vagy drámájához sem szolgált modellként, a kérdésre mégse adhatunk tagadó feleletet. Németh élettapasztalatai kétféleképp szivároghatnak föl műveibe: vagy az epikai hitel konkrét érvényével, vagy pedig az eszme fénytörésében, igazságértékükkel. Most ez utóbbi esetről van szó.

A magyar kultúra „szigetes” szerkezetének tételét Németh még a Tanú-években megfogalmazza. Eleinte tudós társaságba szeretné integrálni a szétforgácsolt szellemi erőket,¹³ később, az Anschluss után, a második világháború éveiben erényre váltván e fogyatékosságot, a nemzeti ellenállás lappangó lehetőségét szemléli benne. *Magyar*

¹¹ Veres Péter előadása, melyet a Fővárosi Népművelési Bizottság rendezésében tartott, megj. Sorsunk, 1942. 182—190.

¹² Híd, 1942. márc. 3. In: Kisebbségben, 4: 243.

¹³ Vö. Németh László levele Gulyás Pálhoz 1933. jan. 1-én. Kézirat a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

¹⁴ Magyar szigetek. Magyarország, 1940. máj. 5. In: Kisebbségben, 4: 262.

szigetek című írásában két típusát különbözteti meg: az egyiknek Szeged, a másiknak Debrecen a mintája. „A szegediek voltak a korral-úszók, a gyorsabbak, pestiebbek; a debreceniek a maguk szakállába dohogók, elmorfondírozók, vidékiek.”¹⁴ E tipológia ölt testet később, már a korforduló után „Szeghát” és „Csomorkány” regénybeli szimbólumaiban. Szeghát a polgári urbanitás nyugatiasabb mintája, az eredményközpontú létezés terepe: lakóit az „apró, végrehajtott feladatok fegyelme” jellemzi, törekvéseikben az ambíció, cselekvésükben az ökonómiaigény, mintha maga az élet „csatatér” volna. Csomorkány vele szemben ráérősebb, keletiesebb parasztváros, ahol az élet lassú ritmusában a személyiség ártatlan individualizmussal, hobibizonyos és rögeszmékben tékozolja magát, a gyors emelkedések, a megtervezett karrierrek mechanizmusánál hangsúlyosabb benne a lélek öncélú fényűzése, a morál. A két város „külső” modellje ugyan Szentes és Vásárhely, ám a látomás belső hitelét Szeged és Debrecen karakterétől (is) kölcsönzi. Az „áthallásokra” nemcsak a publicisztikai esszé és a fikciós regényábrázolás analógiája az egyetlen bizonyíték, hanem az alakok kentaurtermészete is. Ama jellemzőmód, ahogyan az író például Hallgató Sanyi figuráját a vásárhelyi Pákozdy Ferencből és a debreceni Gulyás Pálból össze-ötvozi.

Ferenc Grezsa

LÁSZLÓ NÉMETH IN SZEGED

Der Verfasser ergänzt und verbessert die bisher bekannte Tatsache über den Auftritt von László Németh in Szeged am 14. März 1942 vor allem auf der Ebene der Philologie. Darauf bauend gibt er einen viel weiteren Überblick: er gibt Antwort auf die Frage, ob der Besuch für Németh nur ein von schnell vorbeigehender Erinnerung war, oder hat er hier auch tiefere, auf der Entwicklung seiner Denkweise auswirkende Eindrücke mitgenommen. Der Verfasser beweist sehr überzeugend, daß in den Werken von Németh die voranbringende Wirkung der Szegeder Erfahrungen nachweisbar ist.